

Переяславський договір

Українські історики, як напр., Вячеслав Липинський, Ілько Борщак, історики українського права — Андрій Яковлів, Сократ Іваницький і Богдан Галайчук, врешті Олександр Оглоблин стараються виказати, що „Переяславська угода 1654 р. була договором мілітарного союзу двох самостійних держав — України і Московщини, гарантованого протекцією московського царя над Україною й оформленого новим — українським титулом царя: „Великія и Малия Русіи” та „великій князь Київській, Черниговській”. — Це сформулювання я беру з праці останнього речника українсько-московського мілітарного союзу О. Оглоблина „Українсько-московська угода 1654” (Нью-Йорк — Торонто 1954, ст. 71, 77-8), що проаналізував і зсинтезував думки своїх однодумців попередників. Він, а перед ним А. Яковлів („Договір Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.”, Нью-Йорк 1954) наводить у своїх працях акти договору, які заперечують це твердження, бо в тексті дого-

вору, складеного між царем та гетьманом послами Самійлом Богдановичем і Павлом Тетерею в Москві, зазначені царські права до внутрішніх українських справ такі суперечні суверенності нашого гетьмана, як царське затвердження за ним його власних маєтностей. Отже не можемо тут говорити про мілітарний союз двох самостійних держав, бо навіть тому суперечить прийнята Оглоблином у сформульованому ним кінцевому висновку: „Протекція московського царя з наведеними вище його новими українськими титулами над Україною”. Коли в наших часах наша самостійна Українська Народня Республіка заключила мировий договір у Бересті з Німеччиною і Австро-Угорщиною, то хоч обидві держави зобов'язалися визволити Україну з-під большевицької окупації, вони ніяким договірним актом не обмежували суверенности УНР. Тільки згодом, використовуючи мілітарну безсилість УНР, вони окупували її територію, самі забирали харчі, розстрілювали населення, розігнали уряд Центральної Ради, а від

так Гетьманові Павлові Скоропадському не дозволили організувати велику кількість війська. В часі і після Переяславського договору була цілком інша ситуація: Богдан Хмельницький, хоч формально, згідно зі своїм останнім Жванецьким договором 5 грудня 1653, мав при знавати над собою зверхність польського короля, фактично її не признавав і король не мав сили його змусити до неї, і так само уклалися взаємини між гетьманом і царем після Переяславської присяги.; цар тільки використав точку з договору про висилку московського війська в Україну **для боротьби з поляками** на те, щоб усадовити в Києві свого воеводу з залогою. Та хоч цей воевода хотів мати правну юрисдикцію, не міг її мати, бо гетьман, розпоряджаючи військовою силою, не дозволяв москалям вмішуватися в справи української держави. Становище Б. Хмельницького до Москви перед його Переяславською присягою і після неї противорічить також твердженням Миколи Чубатого („Політично-ідеологічне підложжя Переяславської угоди 1654 р.“, „Свобода” з 27-30 січня 1954 р., чч. 17-20), мов би то наш гетьман піддався цареві під впливом

київських москвофілів. Ніяких москвофілів в Україні в той час не було, гетьман з konieczности, заведений на невірній татарській допомозі, не маючи в тому часі виглядів на інших протипольських союзників, прийняв, після довшої наради з своєю старшиною, московські вимоги в Переяславі.

Очевидно, Хмельницький у тому часі змагав до повної самостійности і тяжко було йому приймати ці царські вимоги; прийняв він їх тому, що мабуть побоювався, щоб Московщина не виступила проти козаків у союзі з Польщею. Вперше він вислав своє посольство до Москви за порадою Єрусалимського патріярха Паїсія в 1649 р. після своєї першої кампанії; від того часу він удержував дипломатичні взаємини з Московщиною, але він не поступився Московщині і напр. не видав самозванця Тимофія Акундінова, що подавав себе за сина царя Василя Шуйського. Хоч гетьманські післанці все говорили в Москві про його бажання, щоб цар виступив в обороні православної віри, але якраз перед самим приїздом Бутурліна до Переяслава не схилився гетьман до угоди з царем. Слід радше здогадуватися, що царські

дорадники розвідали про шведські наміри воювати Польщу і тому цар несподівано рішив взяти Хмельницького під свою протекцію, щоб цим не допустити його до союзу зі Швецією й утворення незалежної руської (українсько-білоруської) держави. Тут слід зазначити, що в тому часі наші предки називали свою батьківщину „Русь”, київські вчені почали вживати грецької назви „Росія”; москалі ж, що також уважали себе „руськими”, не вживали тоді назви „Русь”, ні „Росія”, тільки „Русія”.

Перше шведське посольство прийняв Хмельницький у себе вже після Переяславського договору в половині 1654 р. На союз зі Швецією покладав Хмельницький багато, але завівся на нього, коли шведський король Карло Густав під впливом польської шляхти, яка обіцяла вибрати його своїм королем, зажадав у листопаді 1655 р. від нашого гетьмана, щоб він відступив від облоги Львова і забрав свої війська з Західної України. Для Хмельницького така вимога союзника була болюча, але ще більше дошкулила йому московська опіка і він всупереч москалям почав організувати козацькі полки на Білорусі, яку почали окупувати москалі.

Хоч його завів шведський король, проте він у червні 1657 р. заявив рішуче московському послові Бутурлінові, що від шведського короля не відступить; але на другий день після такої рішучої відправи, Хмельницький, непевний на успіх своєї майбутньої угоди з шведським королем, що його давніше завів, заявив уже для злагіднення московському послові, що від царя не відступить. І в політиці і в заявах Б. Хмельницького лежить складність питання самостійності його держави. Склавав присягу цареві і заявляв, що його не відступить, але відмовлявся, щоб таку присягу склав його син — на слідник, а сам він в'язався союзом з царськими ворогами. Можна згодитися радше з оцінкою Бориса Крупницького „Б. Хмельницького, як державного діяча з погляду політичного реалізму” („Вісті Європ. Відділу НТШ, квітень 1954, ч. 6. ст. 21-2), ніж А. Яковлева в його доповіді в ньюйоркській УВАН („Свобода” з 28 травня 1954, ч. 102), який виключає, щоб Хмельницький „міг легко схилитися на всякі впливи і поради”.

Загал козацтва, в тому й наша старшина, не знали докладно договірних статей

Б. Хмельницького з Московщиною, тому що гетьман не мав потреби їх оповіщувати своїм підвладним. Загал знав лише вольності, якими жило козацьке військо після Переяславського договору, і тим то, коли після зриву гетьмана Івана Виговського Москва представила в 1659 р. сфальшовані „прежні статті” Б. Хмельницького, козацька старшина склала на своїй раді на Жердівській Долині коло Трихтемирова свої статті, в яких між іншим заявлялося, що козаки „хочуть бути в підданстві під са модержною государською рукою, але щоб і вони були при правах і вольностях так, як був Гетьман Богдан Хмельницький”. В цих статтях писала старшина, що угода в Переяславі 1654 р. була обостороння і на цій основі пізніший козацький літописець Самійло Величко і автор „Історії Русів” писали про присягу московських послів у царським імені в Переяславі. Так постала українська легенда Переяславського договору; і хоч її опрокидував у своїх поезіях Тарас Шевченко, все таки речник — автор „Самостійної України” на початку нашого століття нав’язував наші сьогочасні національні державні змагання

до „Переяславської Конституції”. І в початках російської революції 1917 р. пригадали Переяславський договір як історичний правний акт України до автономії М. Грушевський і В. Пічета (тепер білорус), який подав українською мовою огляд оцінки цього договору в російській історичній літературі.

Але наприкінці першої світової війни видвигнуто право національно-державного самовизначення всіх народів, згідно з яким проголосила свою суверенність спершу Українська Народня Республіка в Києві 22 січня 1918 р., відтак Західньо - Українська Народня Республіка 18 жовтня 1918 р. у Львові, об’єднані в одну актом соборности в Києві 22 січня 1919 р. Ці нові акти української незалежної соборної держави є ідеалом змагань кожного сучасного українця. Переяславський договір є тільки актом нашого минулого, якого не слід аж прикрашувати логічними суперечностями, бо такі логічні суперечності не є ні прикрашуванням, ні патріотизмом.

Отже переяславський договір не може бути ідеалом в українській визвольно-державницькій боротьбі.